

Interjú Földvály Miklós Istvánnal

Czeti István

Az előadások alapján a hallgatók előtt önről egy rendkívül összeszedett tanár képe rajzolódik ki, akit a megszerkesztettség és a precizitás jellemez. Ez tanult vagy ösztönös, és mennyiben befolyásolja a családi háttér?

Örömmel hallom, ha ilyen hatást keltek, mert szeretnék, általában azonban inkább azt érzékelem, amikor nem sikerül. Nagyon szeretem a rendet, az átláthatóságot, a világos struktúrákat, a magánéletemben is, azt, hogy a környezetem fizikailag rendezett legyen, ne legyenek benne vizuális „szennyezések”. A csúnya tárgyak olyanok, mint a zajszennyezés, rongálják az ember általános közérzetét, munkaképességét. Ezért a rendezettségért igyekszem is sokat tenni, nem mintha nem lehetne átláttni rendezetlenebb körülményeket is, hanem egyszerűen azért, mert jobb közérzetet biztosít.

A programom beosztásában, a napirendemben törekszem ilyenfajta rendezettség-re, de — azt hiszem — igazából az befolyásolja az ember preferenciáit, amivel azonosul. Gimnazista, kezdő egyetemista koromban az a képem volt az értelmiségiről, hogy az egy bohém, aki hivatalból rendszertelen életet él, délelőtt munkaképtelen, éjszaka kezd el fölélédni, akkor dolgozik alapvetően. Nagyvilági életet él, kocsmába jár, satöbbi. A bioritmusom is ráállt erre, abban az időszakban tényleg éjszaka voltam fönt, kilencig aludtam, és meg voltam győződve arról, hogy délelőtt képtelen volnék bármit is csinálni. Később, amikor átalakult bennem ez a kép, és egy merőben másfajta életideál vált meghatározóvá bennem, átalakult a bioritmusom is: most akármilyen fáradt vagyok, fölkelek reggel ötkor — bár néha fél óra kell a befejezéshez. Szeretem a napfényt, a világosságot, este pedig egyszerűen leeresztek, ha túl fáradt vagyok, nyomott lelkiállapotba kerülök, és így tovább.

Ezt azért mondom el, mert szerintem az, hogy milyen „alkat” vagyunk, nem elsősorban meghatározottság, hanem szellemi produktum. Egyébként is meg vagyok arról győződve, hogy az ember sokkal inkább kulturális tények által van meghatározva, mint beidegződések vagy effélék által. Ami például a tanítást illeti, nem szoktam különösebben készülni az előadásaimra. Nem azért, mintha hanyag lennék, hanem azért, mert azt gondolom, ha az embernek van közölnivalója, igazából az tükröződik a nyilvános föllépéseiben, amiről az élete szól. Az igazi készülésem nem egy konkrét eseményre való fölkészülés, miszerint én most ettől eddig másfél órában előadást tartok, hanem folyamatos kondícióban tartás. Egy kicsit olyan ez, mint annál, aki hivatászerűen a váratlan helyzetekre készül föl, mondjuk egy kommandós. Arra, hogy mikor érkezik a terrorista, nem lehet előre fölkészülni, de olyan kondícióban tudja tartani magát az ember, hogy bármikor kerül „helyzetbe”, a reflexei a legjobb maga-

tartást diktálják. Valami ilyesmi ez nekem, tehát a szellemi tartalmakkal való szoros együttélés, különösen azokkal a szellemi tartalmakkal, amelyekkel hivatásszerűen foglalkozom. Ez kondicionálja, hogy bármikor átlássam a rendszert.

A másik a közlési helyzet inspiráló hatása. Sokszor, ha kötelességérzetből úgy gondoltam, hogy közvetlenül föl kell készülnöm valamire, azt tapasztaltam, hogy egyszerűen nincsenek gondolataim. Leülök egy asztalhoz vagy képernyő elé, és nem jut eszembe, hogy egy anyag hogyan szerveződik közölhetővé. Viszont ha kiállok egy jó társaság elé (fontos, hogy jó társaság legyen), egyszerre eszembe jutnak olyan dolgok is, amelyek korábban nem. Tartalmak, szerkezetek, hogy hogyan lehet érthetővé tenni valamit. Szeretek előadni, a nagyelőadás az egyik kedvenc műfajom, de a nagyelőadás sem arról szól, hogy én kiállok, és egy süket tömegnek beszélek, hanem az apró mozdulatokról, tekintetekről, mosolyokról, feszültségekről, várakozásokról, amelyek a levegőben vannak — ezek igen sokat számítanak. Egy kisebb-nagyobb csoportnak van valamiféle közös lelke, amelyet ilyenkor érzékel az ember.

A másik kedves műfajom az, amikor gyakorlatilag semmit nem csinálok, csupán annyi a tanári felelősségem, azzal vezetem a diákokat, hogy én tudom, mit és milyen ütemezésben tegyek eléjük, ők azzal azután saját maguk bánnak, én meg csak ülök, mint egy pedellus, és ellenőrzöm, hogy jól csinálják-e. Ilyen óra például a paleográfia [írástörténet], vagy volt tavaly [2012-ben] a haladó latin bibliaolvasás. Mint Tóraolvasáskor [a zsinagógában], kell egy felügyelő, aki szól, ha valaki hibázik, de egyébként nincs más dolga.

Ami a családi háttérrel illeti: édesapám eléggé rendszerető, édesanyám is alapvetően ilyen, tehát biztos, hogy van valami örökölt e mögött, de nem mindenki örökli ezt meg, a gyerekeimmel kapcsolatban például a kevés „feszültségforrás” egyike köztünk, hogy ők bizony másképp viszonyulnak a tárgyi környezethez.

Aki engem ismer, összefüggésbe hozhatja a rendszerességet, fegyelmet a liturgikus gyakorlattal, és jogosan, mert ha az ember liturgiát végez, maga is aktív énekes, ministráns stb., természetesen szabályos, fegyelmezett környezetben működik, és ez a magatartás meglátszik az élete más területein is. De nem hiszem, hogy ez automatikusan kitermelné az összeszedettséget.

Az Ön tágabb kutatási területe a vallástudomány, ezen belül a liturgiával foglalkozik a legtöbbet. Hogyan alakult ki ez az érdeklődés, illetve milyen meghatározó élmények vezettek el idáig? Mennyiben befolyásolta ebben a személyes háttér?

Nem hiszem, hogy lehet jól tudományt művelni, ha nincs mögötte személyes háttér, sőt egyenesen azt gondolom, hogy a téma találja meg az embert: az ember attól válik tudóssá, hogy témája van. Ezt azért is hangsúlyozom, mert sok diák van, gyakran találkozom velük, aki a „szakmáját” akarja megtalálni. Elkezd foglalkozni valamivel, azt mondja: én klasszikus filológus leszek, mondjuk, de nem tudom mi lesz a témám. Kitanulom a szakmát, és „utána” választok témát, amely által majd tudóssá válok. Nem tudom, lehet, hogy vannak rá sikeres példák, én nem nagyon bízom ebben. Azt látom, hogy fordítva zajlik a folyamat: van egy téma, egy terület, amely érdekel,

amely tényleg lázba hoz, és ezt elhelyezem valahol a tudomány univerzumában. Ettől válok aztán tudóssá.

Azt mondani, hogy az embernek szakterülete a vallástudomány, és azon belül liturgiával foglalkozik, félrevezető. Én alapvetően liturgiával foglalkozom, és ezt a tevékenységet a vallástudomány keretei közt tudom elhelyezni. A kettő között persze termékeny dialógus van, tehát nem pusztán arról van szó, hogy keresek valamiféle ernyőszervezetet a saját érdeklődésemnek és kutatásaimnak. Beszélhetünk most erről?

Természetesen.

Mi is a vallástudomány? Sokszor beszélek róla, mert nehéz téma. A mostani bölcsész fiatalságban nagy az érdeklődés a vallástudomány, vagy mondhatni: egyáltalán a vallás iránt. Kiben azért, mert vallásos, vagy szeretne az lenni, kiben azért, mert fogalma sincs az egészből, egzotikum számára. Mindenesetre ezt tükrözi, hogy ha az ember meghirdet egy vallástudományi előadást vagy szemináriumot, tömegesen jönnek el rá, és reméljük, nem csak azért, mert négy kreditet lehet rá kapni. Ezek népszerű órák, katalógust sem íratok, járnak rájuk rendszeresen. Sőt, amikor szabadon választottan lehetett írni egy rövid fogalmazást, amelyben ki-ki tisztázza a saját alapállását, hogy hogyan áll a vallásokhoz, milyen emlékei, élményei vannak, azt tapasztaltam, hogy igen nagy mind az érdeklődés, mind az érintettség.

Természetesen nem szándékoztam visszaélni egy ilyen vallomással. Pusztán azt kívántam megtanítani általa, hogy amennyiben az ember, ha nem is objektíven (mert igazán objektíven nem tud), de legalább a saját szubjektivitására reflektálva szeretne foglalkozni egy témával, először arra van föltétlenül szüksége, hogy őszintén számot vessen azzal, milyen impulzusok érték előzőleg e téren. Ez Magyarországon még nem nagyon divat, nekünk fontos az objektivitás látszatának presztízsszerű fönntartása.

A feladat apropója egyébként az volt, hogy közösen olvastuk egy csoporttal az előző félévben Diarmaid MacCullochnak a reformációról szóló könyvét, amely nemrégiben jelent meg, egy olyan visszafogott, de mégiscsak személyes bevezetővel, melyben a szerző nem szégyelli leírni, milyen családból származik, milyen élményei és kudarcai vannak, voltak a témájával kapcsolatban. Szerintem ez azért szerencsés, mert így nem a tudományos szövegből próbáljuk kihámozni, hogy az illető vajon mit gondolhat, milyen rejtet komplexusai, előítéletei vannak, hanem ő maga mondja meg előre, és ezzel mint torzító tényezővel eleve számolunk. Így jobban tudjuk olvasni a szövegét. Én is ilyet vártam a diákoktól, és mint mondtam, azzal szembesültem, hogy igen nagy az érdeklődés és az érintettség is. Ezt tisztelni kell.

Érdekes módon egy állítólag szekularizált társadalomban a legtöbb gondot nem az okozza a vallástudományi tanulmányokban, hogy az emberek nem vallásosak, hanem az, hogy reflektálatlanul teli vannak vallásos indulatokkal, vagy a vallásokhoz való ilyen-olyan viszonyulással. Rólam például tudható, hogy meglehetősen elkötelezett vagyok e tekintetben. Ahogy ma mondják, régóta gyakorló katolikus vagyok, ráadásul a katolicizmuson belül is egy olyan irányzatnak vagyok nem csak híve, de világi

részről egyik hazai vezéralakja, amelyet mások konzervatívnak vagy tradicionálisnak mondanának.

Nem szeretem ezeket a megjelöléseket, szerintem ugyanis félrevezető. Nem érzem magamat olyan értelemben konzervatívnak, ahogy ez a szó ma a közbeszédben él. Mindenesetre erősen érintve vagyok a témában, mégis azt gondolom, egy vallástudományi órán nem ezt kell elsősorban közvetítenem. Nem azért, mintha — ahogy ezt egy vallásos ember megfogalmazná — ne szeretnék „hitvalló” magatartást tanúsítani, vagy úgy gondolnám, hogy ez magánügy, sőt egyenesen szégyellni kell, nem való az egyetemre, hanem azért, mert a vallástudomány abban különbözik a teológiától, hogy a vallást mint kulturális jelenséget figyeli meg. Azt vizsgálja, hogy milyen szerepet tölt be általában a vallás egy emberi társadalom életében, milyen jellegzetes megnyilvánulásai vannak, és átmenetileg eltekint a vallásnak attól a doktrinális dimenziójától, amelyet a hívő vall, attól az életideáltól, amelynek megfelelni igyekszik, vagy attól a csoportidentitástól, amely a felekezeteket elkülöníti.

Fontos, hogy az ember, aki már nem egy premodern kultúrában él, a saját vallásosságát is lássa kívülről. Ez nem kisebb fokú elkötelezettséget jelent, csupán egy másik, szélesebb optikát. Ezt szeretném továbbadni, illetve megtanítani a hallgatóknak is. Ebben nekem helyzeti előnyt jelent, hogy magam sem izolált környezetben nevelkedtem, és itt kanyarodnék vissza a saját történetemhez.

Gyermekkorom környezete alapvetően vallástalan vagy gyengén vallásos volt. Ami a családomat, őseimet illeti, meglehetősen vegyes a kép. A névadó apai felmenőim katolikus köznemesek, katonák és jogászok, az egyik ősöm I. Ferenc császár idejében katonai érdemeiért kapta a nemességet. Mondhatnám provokatívan: „labanc” famíliából származom. Erre büszke vagyok, mert nekem a „labancság” az Európába mélyen integrált magyarságot jelenti. Más oldalakról való őseim viszont, számszerűen jóval többen, mindannyian zsidók, mégpedig a magyarországi zsidóság elég széles palettájáról. Anyai őseim Somogyból, Zalából származó, mondjuk így: kisegyzisztenciák voltak, apai nagyanyám részéről viszont gazdagabb, nagypolgáribb körrel érintkezem: pásztói földbirtokos volt az egyik dédapám, Pesten vágóhíd-tulajdonos a másik (még megvan az imakönyve). Ennek a háttérnek is örülök.

Ez egy eléggé komplex háttér, de én összhangban tudom látni és érzékelni ezt a kétféle gyökeret. Ami a szüleim, nagyszüleim nemzedékét illeti, mind a két oldal erősen elvilágiasodott. Vallásos impulzusokat ők már nemigen kaptak a szülői házban. Engem megkereszteltek ugyan, de a szüleim nem jártak templomba, egyházi házasságot is csak a keresztlőm kedvéért kötöttek. Ötéves koromban bekövetkezett válásuk után fordult édesapám érdeklődése lassan a vallásosság felé, egy nyilván föllazultabb, érzékenyebb lelkiállapotban. Én is csak általános iskolás koromban kezdtem hittanra járni, akkor lettem elsőáldozó, de nálam a kamaszkori önmagamra találás fő terepe éppen az egyébként vallásos édesapámmal szemben is egyfajta radikálisabb — az akkori állapotomban mondhatjuk nyugodtan — fundamentalista vallásosság volt.

Utána viszont, tizenéves korom vége felé, utolsó gimnáziumi éveimben egyre inkább a hatása alá vont (különösen egy kedves és nagy műveltségű tanárom révén, aki zenére tanított) az a fajta bölcsészértelmiségi, művészértelmiségi kultúra, amely napjainkra jellemző. Nem politikai kategóriákat akarok itt használni, de mondjuk úgy, hogy a liberális művészvilág életérzése, műveltsége. Ez átmeneti eltávolodást jelentett a vallásosságtól, a vallásosságnak attól a formájától, amelyet addig fölépítettem magamban. Éles törés volt, mindenesetre elég mélyen megtapasztaltam, hogy a mai értelmiség nagyobb része (lényegében mindegy, hogy vallásos vagy vallástalan) hogyan gondolkodik, illetve nem is azt, hogyan gondolkodik, mert persze sokféleképpen, hanem inkább hogyan érez, mi az életérzése, mit tekint jellemzően értéknek, mit nem, milyen lelki folyamatokon megy keresztül, és így tovább. Ez igazi szétesése érzelmeknek és gondolkodásnak, tehát mondhatjuk, hogy válság, megpróbáltatás rajta keresztül, vallási értelemben is.

A visszatérésem valójában nem ahhoz való visszatérés, ami korábban voltam, hanem olyan, mint a zenében a *da capo* forma: hallunk egy témát, utána sok variációt, hangnemet, tempót stb. módosulását, és amikor ezzel a háttérrel újra megszólal az eredeti, akkor azt, hiába ugyanaz, már nem ugyanúgy halljuk, mint legelőször. Nem vallási megtérőként kerültem tehát vissza az elkötelezett vallásosság állapotába, hanem inkább úgy lehetne mondani, hogy gyerekkoromban magamba gyűjtöttem sok olyan impulzust, amely fontos volt, meghatározó volt, majd átmeneti megkérdőjeleződésük után aztán el tudtam őket helyezni egy átalakult attitűdben.

Eredetileg latin–egyiptológia szakra jelentkeztem, mert általában az ókori kultúrák, az úgynevezett hagyományos kultúrák érdekeltek. Ez önmagában is kortünet, mármint az archaikumnak ez a fajta vonzása, ahogy Mircea Eliade egyik tanulmánykötetének címében szerepel: *Az eredet bűvölete*.

Ismert a képzet, miszerint léteznek úgynevezett archaikus kultúrák. Mindegy, ha az egyik kétezzer évvel régebbi, mint a másik, ugyanúgy valamiféle hagyományosság benyomását keltik, felőlünk nézve. Ezekhez csatlakoznak a kortárs primitív kultúrák, a paraszti folklór és effélék, egyszóval mindaz, ami felé úgy tekint a városias, civilizált, önmagát egy kései korszak gyermekének érzékelő ember, mint egy hitelesebb, eredetibb és természetesebb világ felé. Ez tudományos szempontból erősen megkérdőjelezhető (vallástörténetből föl is szoktam adni Lévi-Straussnak az archaikum fogalmát relativizáló tanulmányát), szerintem alapvetően naív, mondhatni mitologikus megközelítése több különböző kulturális jelenségnek, de egy képzet nemcsak azért lehet érdekes, mert történetileg érvényes, hanem azért is, ha mi annak látjuk, és a gondolkodásunkat, mentalitásunkat ténylegesen befolyásolja.

Ez a fajta archaikum iránti érdeklődés mozgatott engem, amikor ókortudományi szakokra jelentkeztem. Egyiptológiai tanulmányaimat elég hamar abbahagytam, és átnyergeltem az ógörögre, de egyértelműen az antikvitás érdekelt, és mellette a többi archaikusnak tartott kultúra. Ebben a keretben, igyekvő és magát megmutatni akaró diákként, jelentkeztem a középkori latin filológiai programra. Akkoriban létezett

ilyen az egyetemen, irodalomtörténet, filozófia és sok egyéb mellett és ott találkoztam először liturgikus és biblikus anyagokkal. Azóta a terület helyzete sokat javult, önök ezeket a tárgyakat már tantervi órákként hallgatják, de akkor még merevebb volt az ókortudomány. Mondhatom, hogy e humanista ókortudomány nézőpontjából, amelyet a klasszika-filológia is képvisel, igazából az az antikvitás kritériuma, hogy pogány antikvitás legyen. Ennek ékes példája, hogy a görög irodalomhoz Plutarchos hozzátartozik, de az Újszövetség nem, holott kronológiailag nyilvánvalóan az Újszövetség a korábbi. Magyarán: attól „antik” valami, hogy nem keresztény. A kereszténység a középkor, a pogányság az ókor, és a kettő közti széles átmenet e szerint tagolódik.

Ez a merev elhatárolás kezdett ott, akkor föloldódni, azoknak köszönhetően, akik az említett programot fönntartották. Így találkoztam először ilyen órákkal. Déri Balázs tanár úr akkor jelent meg az egyetemen, ambiciózus „kezdő” tanárként (ő maga természetesen nem volt kezdő, csak itt, az ELTE-n számított új oktatónak), és közismert maximalizmusával elkezdte nekünk elsőben a himnuszköltészetet tanítani, majd később sok más középkori órát tartott. Ott, akkor, azok a hallgatók, akik az évfolyamban a leginkább adtak magukra, igyekeztek maximálisan teljesíteni az órákon. Így vált világossá előttem, hogy az a vallási világ, amelyet én gyerekkoromban ugyan jól ismertem, de később kissé leírtam magamban mint valamiféle buta, szüklátóköri konzervativizmust, valójában olyan gazdagságot rejt magában, amelyről nem is álmodtam. Kitágult dimenzióival vállalható alternatívája volt annak a vallási kultúrának, messze több volt, jobb volt, gazdagabb volt annál, amelyben én korábban nevelkedtem, vagy amelybe befészkeltem magamat. Ez már versenyképes volt gazdagságában, elevenségében azzal az értelmiségi attitűddel, amelyet akkor kívánatosnak, iránymutatónak véltem.

Úgy éreztem, hogy azokra az egyébként jogos érzékenységekre, fogékonyságokra, amelyek a XX–XXI. századi bölcész értelmiséget befolyásolják, hiteles válasz a teljes nyugati és keleti keresztény hagyománynak az a gazdag világa, amelyet én addig egy beszűkült formában ismertem. Először tudományosan, majd esztétikailag érintett meg ez a világ, és később utat és kapcsolódást jelentett ahhoz, hogy teljesen, egzisztenciálisan is a magamévá tegyem. Ebben egyébként segített a többi felekezet megismerése is, a keleti kereszténységről szerzett tapasztalat például meghatározó volt, hiszen ott egy nekem jobban megfelelő, az érzésekre jobban ható, az életmódot jobban befolyásoló, tehát kevésbé kizárólagosan doktrinális-morális érdeklődésű vallásossággal találkoztam. Másrészt pedig a zsidó életmóddal és gyakorlattal való megismerkedés, amely egyfelől, bizonyos mértékig a saját gyökereimhez való visszatérés, visszatárlás is volt, azonfelül egy másik, a ritualitásnak nagyobb jelentőséget tulajdonító vallásos magatartás átélése.

Ezt az utóbbi aspektust szeretném itt külön is hangsúlyozni, mivel úgy látom — a vallástudományi szakon tanuló hallgatókat tanítva —, hogy az a kép, amely a vallásról a mai emberben él, nagyon behatárolt, szegényes kép. Ez áll a vallásos és a nem vallásos társadalomra is. Ha azt mondom, hogy vallás, erről alapvetően egy doktriná-

lis, morális szempontrendszer, tehát afféle életvezetési példatár vagy életfilozófia jut a legtöbbek eszébe: bizonyos tartalmakat hiszek, hogy úgy vannak el, vagyok kötelezve nekik, és ebből következik bizonyos életprogram, amely személyes és társadalmi szinten megvalósítandó elveket hoz magával. Alapvetően elvi, intellektuális jelenségről van szó tehát, egy gondolati tartalomról és az abból következő cselekvési programról. Természetesen ez is része a vallásosságnak (a legtöbb esetben), nem vitatom, de az ember közérzetét, mindennapjait közvetlenül nem ezek a dolgok határozzák meg. Beszéltünk itt a rendszeretetről, meg sok hasonló dologról. Tőlem meglehetősen idegen mindenfajta ideologikum, legyen az politikai, vagy vallási, mert amikor az ember azonosul velük teljes tudatával, és bizonyos tartalmakat hangosan ismételtet, lévén mélységesen meggyőződve az igazságukról, annak természetesen velejárója, hogy aki erről mást gondol, azzal szemben indulatokat táplál.

Egy ideológia szerintem akkor szűnik meg ideológiának lenni, akkor válik az élet részévé és lesz személyiségformáló erővé, ha az ember ösztöneibe épül be, képességgé válik. Vegyük ezt a talán suta, de kifejező példát a kommandósokról. Mindenki tudja, hogy elméletben meg lehet tanulni, mit kell csinálni, ha vészhelyzetbe kerülök, de ha az ember tényleg vészhelyzetbe kerül, könnyen lehet, hogy pánikba esik, és elfelejt mindent, amit a vészhelyzetről egyébként tud és gondolna, s a pánikreakciók lesznek rajta úrrá. Hogyan lehet ezen segíteni? Úgy, hogy annyira beidegzi az ilyenkor szükséges reakciókat, hogy ösztönből cselekedjék, és ne kelljen rá gondolnia.

Ugyanezt tapasztalja, ennél kevésbé éles helyzetben egy előadóművész. Ha előadóművész vagyok, általában számolnom kell azzal, hogy lámpalázás leszek. Hiába tudok én valamit a négy fal között jól, ha kiállok a reflektorfénybe, nagy közönség elé, akkor biztos, hogy a teljesítményem csökkenni fog. Lehetséges, hogy a húsz százalékára, vagy még alább. Mit tudok ellene tenni? Azt, hogy ötszáz százalékra tanulom meg. Hogy a csökkent teljesítményem is tökéletesen elegendő legyen.

Ezt nem én találtam föl, hanem arról van szó, hogy minden klasszikus vallási rendszer totálisnak mondható: az egész emberre és életre igényt tart. A vallás nem pusztán az élet egy része, nem olyan, mint valami szabadidős elfoglaltság; te focizni szeretsz, én meg templomba járok. A vallásnak a konkrét doktrinális és morális tanításán kívül van egy praxisa, és azt a praxist olyan aprónak tűnő dolgok erősítik meg, hogy milyen tárgyak, képek, hangok, mozdulatok vesznek körül. Ebben az értelemben valóban minden vallásnak van stílusa, sőt, akár egyazon valláson belül is a különféle rítusoknak, irányzatoknak, tájegységeknek van sajátos stílusa. Ez nem befolyásolja a vallás igazságát. A nyugat-európai kereszténység a középkorban más jellegű, mint a magyarországi, vagy mint a bizánci, a kopt, az örmény. Ez nem érinti a doktrína és a morál területét, de befolyásolja a stílust. És itt a hangsúly nem a stílusok különbözőségén van, hanem azon, hogy a stílus sehol sem hiányzik. Ennyiben tartom nagyon fontosnak a ritualitást, és ezért gondolom, hogy ez nagyon közel áll a vallástudomány látásmódjához, amely nem elsősorban gondolati tartalmakra kíváncsi, vagy legalábbis

nem arra kellene, hogy kíváncsi legyen, hanem arra a személyes és társadalmi valóságra, amelyet a vallás létrehoz, vagy amelynek a vallás a kifejeződése.

A személyes élményháttér kialakulásában mennyire voltak meghatározók az egyetemi évek, illetve a közben megtett külföldi utak?

Erről részben már beszéltem az előző kérdés kapcsán. Említettem a középkori tanulmányokat, amelyekben engem leginkább a terepjelleg érint meg. Furcsa a középkor kapcsán „terepről” beszélni, hiszen az egy letűnt kor, mégis teljesen más, ha közvetlen tárgyakon keresztül jutunk valaminek a közelébe, tehát, ha középkori épületek vannak körülöttünk, művészeti alkotások, táblaképek, szobrok. Nekem még rendszerebb tapasztalat a kódexekkel, nyomtatványokkal való közvetlen érintkezés, amikor az ember kézbe vesz valamit, és tárgyiasulva látja, hogy ez a világ tényleg létezett. A folytonosság megtapasztalása: van valami, ami az enyém, amit ismerek elméletből és gyakorlatból, elmondom, eléneklek, és akkor viszontlátom egy ötszáz, vagy ezeröttszáz éves forrásban, amely kétségtelenül akkor keletkezett. Ez visszaigazolás, hogy nem pusztán az én elmeszüleményem, amit csinálok.

Emellett rejlik benne egy olyan erkölcsi parancs is, hogy tanuljuk meg szeretni azt, ami a mienk. Úgy látom, a posztmodern európai ember mindig másutt, távol keresi ezeket a dolgokat. Elég általánosnak tűnik az a fogékonyság, amelyet az előbb úgy jellemeztem, mint az archaikumra való érzékenységet: „vissza a kezdetekhez” és a többi. Az európai ember manapság mindig „másutt” véli feltalálni ezeket a „kezdeteket”, nincs tehát meg az Európa iránti szeretetünk, és Európa alatt most nem egy politikai konglomerátumot értek, hanem Európát mint kultúrát, mint szellemi valóságot. Mintha lenne valamiféle bűntudat is e mögött, mintha Európa egy emberiségellenes bűnös lenne, megannyi gonosztettért felelős, az indiánok, a feketék, a pápuák meg sok mindenki más ellen. Európa szellemi élete mintha arról kellene, hogy szóljon, hogy a saját offenzív jellegéért szüntelenül bocsánatot kér.

Én ezzel nem tudok, és nem is szeretnék azonosulni. Teljes mértékben európai akarok lenni, és a középkorral való foglalkozás, a kereszténységgel mint totális kultúrával való foglalkozás nekem azt jelenti, hogy az a fogékonyság, amely az embert Indiába hajtja, Melanéziába vagy Afrikába, itthon lelje meg a tárgyát. Sőt, sok esetben adódik és szükséges, hogy inkább találja meg itthon, mint bárhol másutt. Az európai embernek ugyanis van egy olyan téves elképzelése, hogy ismeri Európát, vallásilag pedig a kereszténységet. Ehhez képest el kell jutnunk annak fel- és elismeréséig, hogy Európa valójában egy egzotikus kontinens és a kereszténység egy egzotikus vallás, amelyről az átlagember (még a művelt átlagember is) valójában rendkívül keveset tud. Sajnos lépten-nyomon tapasztalni, hogy a tudományos közeg gyakran akkor ébred rá, hogy valami iránt érdemes volna érdeklődni, valamit érdemes lenne kutatni, amikor az már odaveszett. Addig nem. Él mellette, és nem veszi észre, hogy ott pusztul el a szeme előtt, a következő generáció pedig már csak adattöredékekből tud dolgozni. Véleményem szerint ma abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egyes kultúrá-

kat részben még előben lehet megfigyelni, és itt csatlakoznék vissza a keleti utazásokhoz, bár nem a keleti utazásokkal indult ez a történet.

Egy egyházzenei kongresszuson hallottam először — talán 2003-ban — zsidó kántorokat énekelni, illetve szerb ortodox énekeseket. Teljesen megbabonázott, hogy ilyen van. Onnantól kezdve több éven keresztül, először ritkábban, azután heti rendszerességgel kijártam a szentendrei szerb ortodox templomba, vasárnaponként, néha szombatonként is. Nem kellett a világ végére utazni, látjuk, egészen a közelünkben van. Ugyanez volt a helyzet a lágymányosi zsinagógával, ahol öreg galíciai zsidó előimádkozók működtek még, és megint: csak a villamosra kellett felszállni hozzá, nem a repülőre. Ennek a továbbfejlődése volt az egyiptomi, szíriai út Déri tanár úrral, aztán én szerveztem a saját diákjaimnak egy tanulmányutat Kijevbe, voltam egyszer Damaszkuszban nyáron. Szerencsém volt, jól hangzik, ha az ember elmeséli, hogy járt a Szaharában, egy kolostorban, vagy különösen most, a szomorú politikai és katonai események hatására, hogy megfordult Szíriában akkor, amikor még lehetett.

Ezzel szerves egységben észre kell venni, ami itt van tőlünk karnyújtásnyira, és ugyanolyan egzotikus, illetve fel kell fedeznünk a saját kultúránkban is azokat a múltbéli eseményeket, emlékeket, melyek egy ugyanilyen kultúra dokumentumai.

A lényeg tehát az, hogy ezek nem olyan értelemben vallások, ahogyan ma egy vallási csoport Európában, Amerikában, az európai kultúrában és „leányaiban” meghatározza önmagát, hanem egy teljes társadalom teljes életvitelét, gesztusnyelvét magukba foglalják. Egyszerűen: a vallás, és azon belül a liturgia, a kultusz — ez a kultúra maga. Az embernek van egy természetes készsége, hogy kultúrát építsen maga köré. Nem csak kapál, hanem meg is faragja a kapanyelet. Ez luxus. E nélkül elvileg lehetne, gyakorlatilag nem lehet élni. Ha az ember ilyesmiket nem csinál, abban tönkremegy. Ez nagyon fontos tény, különösen most, amikor a művészetnek és a tudománynak, különösen a bölcsésztudománynak folyton mintha mentegetőznie kellene saját létezéséért, mintha egy improduktív parazita lenne a társadalom testén, amely csak fogyasztja az adófizetők pénzét. Világosan kellene látni, hogy a kultúra ugyanolyan alapvető emberi készlet, mint mondjuk a táplálkozás. Ha nincs kultúra, akkor lehetünk testileg egészségesek, jól tápláltak, egyszerűen olyan kedélyzavarok lépnek föl, amelyekről sérülünk vagy tönkremegyünk. Az ember közérzetét nemcsak az befolyásolja, hogy jóllakott-e reggel, hanem az is, milyen épületek, szobrok előtt ment el, mit halott. Ha a Keleti pályaudvarnál leszálok a vonatról, és ott van a két népzeneész, egy brácsás meg egy hegedűs, akik rendszeresen szoktak a metrólejárathoz játszani, egészen más érzésem van tőle. Ha a gyerekeimet iskolába kísérem, más minőséget visz a reggelünkbe, hogy elmegyünk a főtéri barokk Mária-szobor előtt.

Ez voltaképpen ugyanaz, mint amit a rendszeretről mondtam: hogy milyen állapotok uralkodnak az íróasztalomon, attól igenis függ, hogy milyen cikket fogok írni. Ennek az egységét látom keleten, és ezt látom a múltban is, amikor természetes volt, hogy a miénknél szegényebb társadalmak nem sajnálták az anyagi és az emberi erőforrást azokra a kultúrfunkciókra, amelyeket igazából a vallás szentesített. Ezek együtt

vannak: nem mondhatjuk, hogy a vallás ürügy arra, hogy valaki kultúrfunkciókat végezzen, de azt sem mondhatjuk, hogy a kultúrfunkciók összefoglaló neve a vallás. Azt gondolom, hogy ezek elválaszthatatlanul összekapcsolódnak, és ezt az összekapcsoló-dást a ma élő közel-keleti kultúrákban éppúgy meg lehet figyelni, mint a középkorban vagy az ókorban.

Ami az összekapcsolódásokat illeti, az ön életében hogyan kapcsolódik össze a tudományos kutatás, a tanítás és a gyakorlat? Hogyan válik mindez egy egésszé?

Ez egy termékeny, de nehezen fenntartható állapot. A termékenységet kell talán kevésbé magyarázni... Azért mondjuk el, hogy pontosan miről van szó, mert nem teljesen nyilvánvaló. Ami a tudományos életet illeti: a liturgiátörténet kutatása részéről két irányból történik, az egyik egy nagyon közvetlen, anyaghoz közeli forrásfeltáró munka, tehát konkrétan középkori kéziratok és késő középkori nyomtatott könyvek filológiai kiadása, értelmezése, illetve elemző feldolgozása. Az elemzés egyrészt esztétikai-strukturális elemzést jelent; hogyan néz ki egy rítus, miért olyan, amilyen, mennyiben regionális, milyen változatai vannak, s hogy viszonyulnak az egyes központok, tájak liturgiaváltozatai egymáshoz. A másik irány pedig (ezt inkább a tanításban alkalmazom) a dolog vallástudományi vetülete; hogyan hat a rítus az emberre, hogyan hat a társadalomra, mi „értelme” van egyáltalán.

Továbbá (ahogy erre már utaltam) a tanítványaimmal — akiknek még kezdő tanárként először a Zeneakadémia Egyházzene Tanszékén kezdtem órákat adni —, a gyakorlatba is át akartuk ültetni azt a középkori liturgiát, amellyel foglalkoztunk, és amely megérintett minket. Ebből fejlődött ki az a gyakorlat és közösség, amely végül egyházpolitikailag is zöld utat kapott, és amelyet ma Szent Mihály Laikus Káptalanának hívunk. Minden vásár- és ünnepnapon énekelt misét tartunk a belvárosi Nagybaldogasszony-főplébániatemplomban. De a miséknél is korábban kezdődött az, hogy a régi középkori esztergomi hagyomány szerint évente tizennégy- tizenöt alkalommal, nagyobb ünnepeken virrasztó zsolozsmát éneklünk, manapság általában a Váci utcai Szent Mihály-templomban, néha máshol.

Ez így együtt egyrészt olyan gyakorlat, amely komoly szellemi háttérrel igényel (előkészíteni azokat a kiadványokat, kottákat, amelyekből a liturgia folyik), másrészt pedig egy már kihalt, vagy részben kihalt közösségi tudás újjáélesztését, mégpedig teljesen „népi” formában. Jóllehet eleinte egyházzenei diákokkal kezdtük a munkát, ma már túlsúlyban vannak azok a hívek, akik a legkülönfélébb társadalmi és műveltségi háttérből érkeztek, ahogy ez egyébként normális egy közösségi kultúra esetében, és nekik kell megtanulniuk ezt a közös tudást.

Olyan közösségi tudás ez, mint a népi kultúra, mint egy táncnak, vagy énekmódnak vagy egy szokásrendszernek az ismerete. Éppen ezért nem csak azt tartom szellemi teljesítménynek, amikor az ember papíron elkészíti-előkészíti, amit kell, hanem azt is, amikor sikerül egy élő hagyományt kialakítani, amely egyik emberről a másikra száll, önálló életet él, egyszóval létrejön valami nem anyagi természetű alkotás. Ez ma különösen fontos, mert a tudományban (ez nehezen tagadható), nagymértékben

olyan szellemi tartalmak születnek, amelyeknek nincs valódi közönsége magán a tudományos intézményrendszeren kívül, nincsenek valódi hordozói. Elszámolhatok akárhány publikációval, de nem számolhatok el a publikáció olvasóival. Az sokkal nehezebben mérhető, hogy ki olvasta, kire hatott, kinek befolyásolta a gondolkodását, életét, bármijét. És akkor valóban jogosnak tűnik a kérdés, mire jó ez az egész. Egy lehetséges válasz tehát, hogy erre jó. Amikor egy pályázatban megkérdezik, mi a hasznosíthatósága a kutatásainknak, nyilván nem tudunk fölmutatni olyan közvetlen anyagi hasznot, praktikus alkalmazást, mint mondjuk egy mérnök. De föl tudjuk mutatni, hogy meghatározott számú ember egy olyan közös tudásnak, és a tudásból fakadó gyakorlatnak, életmódnak, készségnek a birtokosává válik, amely általuk tovább terjed, tovább él. Erről kellene, hogy szóljon a kultúra, véleményem szerint. Arról őket kellene megkérdezni, hogy ez mennyiben számít haszonnak, profitnak — én hiszem és tapasztalom, hogy annak számít.

Van tehát a kutatásainknak ez a gyakorlati oldala, vetülete. Nyilvánvaló, hogy ha ugyanazt az anyagot tudományos és gyakorlati kiadásban is elő kell állítani, akkor a kettő hat egymásra. Egyrészt tudományos szempontból hiteles az a gyakorlat, amely megszületik, el tudunk számolni vele, hogy minden szó, minden hangjegy mögött, amely a gyakorlati kiadványba kerül, komoly kutatás áll, nem légből kapott ötlet vagy hiba. De a másik irányba is hat a folyamat. Mint mondtam, nagyon fontosnak tartom a liturgia, a rítusok szerkezeti, formális vetületét. Ezek kompozíciók, alkotások, van egy sajátos nyelvezetük, esztétikájuk, azt pedig kizárólag könyvtári munkával nem lehet fölfedezni, de megérteni sem. Ezt jól lehet látni azokban a szövegkiadásokban — és ilyenekből van a legtöbb — amelyekben egyszerűen kódexek átírását találjuk, tagolatlan, értelmezetlen módon. A liturgiában valóban benne élő ember megtanulja érzékelni, hogy milyen terjedelmi viszonyok, milyen hangulatváltozások, milyen érzékletek veszik körül ezt az anyagot. Ez a tapasztalat eligazítja a kutatót, a szerzőt tartások elemzését, de akár a közlésük tipográfiai megjelenését is befolyásolja. Ez egy termékeny visszahatás, és a tanításhoz való viszonyomra is hat, hiszen a közlési vágy, az átadás akarása azt diktálja, hogy ne pusztán írott anyagokat állítsak elő, ne is csak egy szűkebb és általában sokféle féltékenységtől és irigységtől fertőzött tudományos klikk diskurzusának a tárgya legyen az, amit leírok, hanem valódi közkinccsé lehesen. Ez alapvető igény, különben az egésznek semmi értelme nem lenne.

Itt visszatérnék ahhoz, amiről korábban már volt szó, ugyanis ezért lettem tudós. Nem akartam tudós lenni, egyetemista koromban számomra az, hogy „tudós” vagy „kutató”, valami poros dolgot jelentett. Egy eleven, lélegző, dinamikus embertől — gondoltam — idegen, hogy egész életében vastag szemüveg mögött üljön egy poros könyvtárban: ennél riasztóbbat elképzelni sem tudtam volna. Mára ez teljesen fordítva működik bennem: van egy téma, amely érdekel, és ehhez hozzá tartozik az is, hogy az ember gyakorlatot végez, olykor asszisztál, énekel, érdekes helyekre utazik, de szükség szerint az is, hogy időnként könyvtárban üldögél, és poros kéziratokat lapozgat. De a folyamat fordított, az élettől tart a tudomány felé.

Nagyon szeretek például szembesülni azzal a szekuláris, változatos, és sokszor mindenféle sérüléssel terhes környezettel, ami a bölcsészkar diákság, mert ez engem is rákényszerít, hogy ne elégedjek meg azzal, amit magam belátok, hanem állandóan a legkülönbözőbb háttérű emberek számára próbáljam meg érthetővé tenni, s ugyanakkor én is próbáljam megérteni őket, ne zárkózzak el valamilyen ideológia paravánja mögé, ne sértődjek meg azon, ha valaki nem érti, vagy másként érti azt, amit mondok, hanem igenis igyekezzem a dolgokat megközelíthetővé tenni. Otthonosabb nekem ez a közeg, mintha egy felekezeti „védett” intézményben dolgoznék.

Hogy mi ebben a konfliktusos? Egyszerűen a hétköznapi praxis. Ha valaki valamit jól csinál, vagy úgy gondolják róla, hogy jól csinálja — és ugye már nem az általános foglalkoztatottság világát éljük —, akkor az a helyzet áll elő, hogy míg egyeseknek semmi dolguk nincs, nem keresik őket, nincs munkájuk, addig azt a néhányat, akiről kiderült, hogy tud valamit, vagy legalábbis fölkapták valamiért, elhalmozzák munkával. A tanítás is teljes embert igényelne, a liturgikus gyakorlat is teljes embert igényelne, és a tudomány is.

Ráadásul, ha valóban hiteles ember szeretnék lenni, akkor — mint a kommandós vagy az előadóművész hasonlatával próbáltam kifejezni — ösztönömmé kell tennem azt, amit művelek, és fontos, hogy a magánéletemben is jelen legyen. Tehát nem úgy néz ki, hogy van a magánélet meg a család, majd onnan elmegyek „dolgozni”, hanem a két terület egy. Otthon tudok és szeretek a legjobban dolgozni, ez viszont azt jelenti, hogy egy otthoni napomnak ugyanolyan fegyelmezett munkanapnak kell lennie, vagy tán még fegyelmezettebbnek is, mint ha a munkahelyemen lennék. Nagyon nehéz megtalálni a helyes arányokat. A mai világ ráadásul állandó impulzusokat igényel: aki nem jelentkezik bizonyos rendszerességgel új közlendőkkel, azt nemlétezőnek tekintik. Ez nem kedvez a hosszú távú munkának, mert a publikációs kényszer sajnos úgy működik, hogy jobban megérje az embernek kétoldalas cikkeket írni hetente, mint százoldalas monográfiákat öt évente.

Engem viszont a monográfiák érdekelnek. Tehát cikkeket is azért írok, mert a műhelymunkát a cikkekből jeleníthetem meg. Ez nekem is jó, „megadom a császárnak, ami az övé”, de valójában az összefoglalások érdekelnek igazán, nem a szösszenetek. A dolgok összerendezése és egységben látása. Ezért látom úgy, hogy igazából a tudományos munkával is el tudnám tölteni az egész életemet, a gyakorlati liturgikus élet szervezésével, lebonyolításával is, és a tanítással is. Külön-külön egy-egy egész életet.

Mit is jelent a gyakorlati liturgiavégzés? Azt jelenti, hogy a dolgokat nemcsak megtanítani kell, hanem megszervezni is. A gyakorlatunkban ez eleinte egészen kalandos dolgokat jelentett: kegytárgyaknak régi bőröndökben való cipelését egyik helyről a másikra, meg amolyan mindenességet, hiszen amíg nem szilárdult meg egészen az a „személyzet”, amely élő birtokosa lehet ennek a fajta tudásnak, és már a saját utánpótlásáról is gondoskodni tud, addig voltak dolgok, amelyeket egyedül én tudtam: történelmi tónusokon recitálni, latinul tisztességesen fölolvasni, meg hasonlók. Ezeket azonban nekem is meg kellett tanulni, hisz nem voltam képzett zeneileg, és ennek

a zenei kultúrának az elsajátítása nagyon komoly és hosszú munka, máig is tart. De most már, szerencsére, az élet túllépett a személyemen, és sok logisztikai feladatot már mások vállalnak, sőt vannak olyan területek, ahonnan egészen vagy majdnem teljesen ki tudtam vonulni. Ezek pozitív visszaigazolások, és nagyon fontosnak tartom, hogy a dolog megvalósult.

Igen sokféle ember jelenik meg a laikus káptalan és a liturgiák környékén, de egészen egyszerűen arról is van szó, hogy ha valaki a nyugati kereszténységnek egy olyan hagyományát szeretné közvetlenül érzékelni, amilyenről én beszélek, és amely a főszoborbeli egyházi életben azért csak nagyon nyomokban tapasztalható ma már, annak mondhatjuk, hogy van hova mennie, van hol ezt megtapasztalnia. Az újdonság és a viszonylag szűkebb kör miatt ez nyilván egy csomó esetlegességet is jelent, személyes és szakmai fogyatékoságokat, ügyetlenségeket, de azért valami elkezdődött, valami érzékelhetővé vált, s hogy aztán mi lesz belőle, az, azt hiszem, már nem az én dolgom.

Mostanában sok vád éri a tradicionalistákat, hogy a tevékenységük nem több, mint az idősök nosztalgiázása, illetve hogy mindenféle modernitásnak útjában áll, valamint a szélsőjobb oldali gyűjtőhelye, és ideológiát szolgáltat az antiszemitizmusnak. Mi erről a véleménye?

Minden jól hangzó vádban van egy kis igazság. A probléma ott kezdődik, hogy egyáltalán létezik „tradicionalizmus”, mint olyan. Nem kéne léteznie. Ha valami kulturális értelemben az európai katolicizmusban imponáló, akkor az éppen az, hogy egy bámulatosan integratív erő volt. Nagyon sok minden belefért. A vallástudományos megközelítésében is sokszor látható, hogy nem fér bele azokba a tipológiákba, amelyeket kialakítunk, mert minden és mindennek az ellenkezője is megtalálható benne. Nagyon kevés olyan vallás van például, amelyik arányosan együtt tudja tartani a nép-egyházi és a szektás attitűdöket. Márpedig ez együtt tudja tartani, mindkettő van, és mindkettőnek a pozitív oldalával élni tud. Egészen eltérő lelkületet, irányzatot képviseltek egyes szerzetesrendek, és ezek ugyanahhoz az Egyházhhoz tartoztak, tehát ebben az értelemben dőreség azt mondani, hogy vannak a progresszívek és vannak a tradicionalisták.

Az, hogy ma tényleg van tradicionalizmus a katolikus Egyházban, annak a következménye, hogy azzal a fajta jámborsággal, fegyelemmel, szokásrenddel, liturgiával, amely a katolicizmus nem doktrinális oldalát jelentette, nagyon radikális szakítás történt az utóbbi években. Nem előzmények nélkül történt, de nem gondolom, hogy valamiféle összeesküvés állna a háttérben, ahogy ezt többen szeretnék gondolni. Szerintem az európai modernitás természetes következménye bizonyos mértékig, hogy bekövetkezett. A probléma az, hogy a visszaút lehetőségei, vagy azok az intézmények, amelyek legalább az emléket megőrizték volna egy alternatívának, meggyengültek, illetve megszűntek.

Abba a furcsa helyzetbe kerültünk, hogy — ha az európai történelem nagyobb részét nézem — a legtagasabb, legintegrálóbb képződmény ma egy kisebbségi, sőt szektás jelenség keretei közt tud csak működni. Ez a fajta katolicizmus, amely (amióta

egyáltalán emlékek vannak róla) mindig is ilyen volt, és közös tulajdona tudott lenni egészen különböző térségeknek, népeknek, társadalmi és műveltségi osztályoknak, mentalitásoknak — a legtágabb halmaz. Amikor hagyományos liturgiáról beszélünk vagy hagyományos szokásrendekről, az nem határozza meg, hogy azon belül melyik lelkeségi irányzat híve vagyok. Onnantól kezdve viszont, hogy megsérül ez a rendszer, az a pár ember vagy pár közösség, amely mégis fönntartja, mozgalommá kénytelen válni. Mondjuk úgy, hogy gettósodik, ennek az összes szociális tünetével együtt, ezért valóban nem lehet letagadni, hogy mint minden radikálisnak vagy alternatívának ható kezdeményezés, ez is mágnesként vonz bizonytalan egzisztenciákat, szélsőséges gondolkodású embereket, lelki sérülteket. De nem azért, mert maga a tradicionalizmus ilyen, hanem mert bizonyos mértékig ez minden kisközösség, minden alternatív irányzat közös sorsa. Azt hiszem, bárki tapasztalhatja ennek az igazságát, aki (vallástól vagy beállítottságtól függetlenül) hasonló szociológiai jelenségek közelébe kerül. Szerintem lehet a jelenséget jól is meg rosszul is kezelni, én mindenesetre úgy fogom föl, hogy magam szeretnék „normális” maradni, amennyire lehet. És azt is gondolom, hogy van valami sajátos küldetésünk az ilyen problémás egyéniségek felé. A problémás személyiségeket segíteni, gyógyítani kell, nem társadalmon kívülé tenni.

Ami az egyes politikai szélsőségeket, valamint az említett antiszemitizmust illeti, az csak az egyik ilyen társaság, de rendben, beszéljünk róluk is. Valóban előfordulnak a környékünkön, bár nálunk, Magyarországon szerencsére nem jellemzően és nem is túl sokan. Mi a feladatunk velük szemben? Azt gondolom, hogy ezek az emberek nem azonosíthatók — a nézeteiktől függetlenül — azokkal az emberiségellenes bűnözőkkel, akik a történelemben kiállították a maguk rémes bizonyítványát. Bennük bizonyos frusztrációk öltenek testet, amit általában szimbólumokhoz, gesztusokhoz kötnek. Vannak bennük elégedetlenségek az őket körülvevő világgal szemben, alkalmasint nagymértékben jogos elégedetlenségek, és egyszerűen rosszul címkézik őket. Hogy ki a gonosz, agresszív vagy gyűlölködő ember, az a magánszférában és éles helyzetekben sokkal inkább megnyilvánul, mint ideológiai állásfoglalásokban. Tömeggyilkos szerintem nem csak az eszméitől lesz valaki.

A torz gondolkodású embertől könnyebb lenne elhatárolódní. De ez olyan, mint ha a testi vagy az értelmi fogyatékosokat kirekesztené a többségi társadalom. Mondhatnánk, hogy „lerázzuk a port a lábunkról”, nem is érintkezünk ilyenekkel, úgy tesszünk, mintha nem léteznének. De lehet azt is mondani, hogy ha már egyszer ők valahová vonzódnak, odakerülnek, hát próbáljunk meg valamit kezdeni velük. Lassú és fáradságos folyamat, de lehet őket jobb belátásra bírni, egy egészségesebb közeg lehetőségét fölmutatni nekik, és vannak tapasztalataink arról is, hogy a javíthatatlanok egyszerűen kikopnak. Legalább ennyi tapasztalatunk van azonban arról is, hogy ezek az emberek megszéledülnek, és egészségesebbé lesznek. Ebben az értelemben fontos küldetésnek tartom az ő kritikus befogadásukat.

Ami meg a modernitást illeti, azt hiszem, ez a könnyebben elhárítható vád. Egyrészt mert önmagában a modernség nem erény. A történelmi folyamatok tartanak

valamerre bizonyos időszakokban, de úgy gondolom, nem igénylik, hogy éljenezzünk is hozzá. Thomas Mann írta, hogy a történelmi szükségszerűség anélkül is beteljesül, hogy tapsolnánk neki. Kicsit költőibb példa, amelyre gyakran hivatkozom, hogy Hektór is többször elmondja az Iliászban: pontosan tudja, hogy a megszentelt Ilion elvész, de ő azért nem küzd kevésbé. Szerintem ez fontos, és mindenfajta konzervativizmusnak ez a létalapja. A dolgok maguktól is változnak, de nem jó, ha túl gyorsan változnak. Nyelvészeti tény, hogy egy nyelv hihetetlenül gyorsan alakul, a dialektusokra való szétfejlődése különösen gyors. Más szempontból viszont egy kultúrának az az érdeke, hogy ugyanazt a nyelvet minél többen és minél hosszabb ideig megértsék, mivel terhes lenne nemzedékenként újrafogalmazni a szövegeinket. Ezért ha az ember nyelvileg konzervatív, „nyelvőr”, az nem feltétlenül azért van, mert a régi nyelvallapot jobbnak tartja az újnál. A nyelvészek rendszerint azt hangoztatják, hogy nem jobb, hanem minden nyelv és nyelvallapot önmagában teljes rendszer. Azért kell mégis nyelvőrnek lenni, hogy értsem, mit mond a nagyapám, és hogy amit leírtak háromszáz évvel ezelőtt, azt száz év múlva még el tudják olvasni. A nyelv így is, úgy is alakul, de nem baj, ha vannak beépített fékek, amelyek moderálják a folyamatot. Nem megállítani szeretném a történelmet bizonyos hagyományok megőrzésével, de azt gondolom, nem tesz rosszat a fejlődésnek, a történelmi folyamatoknak, ha igyekszünk az emlékezettel törődni, és megővni a dolgokat a természetes kopástól, amennyire rajtunk áll. Kopnak anélkül is.

És végül, ami szintén fölmerült, az idők nosztalgija. Ez aztán tényleg a legkönnyebben elhárítható vád. Ha lehet ma egyáltalán mondani valamit a vallási vagy liturgikus tradicionalizmusról, akkor az az, hogy a fiatalok „sportja”. Ezt szerintem mindenki látja, aki kicsit is közelebről ismeri a rokon irányzatokat, nemcsak a katolikus Egyházon belül, bárhol. Ha rosszmájú lennék, és felvenném az ördög ügyvédjének szerepét, inkább azzal vádolnám meg magunkat, hogy ez a fiatalok mai lázadozása. Ma azok járnak tradicionális misére, akik harminc évvel ezelőtt a gitáros misét vezették volna be. Természetesen az attitűdről beszélek. Ez jogos vád lenne, mert az újnak, a főnnálló többségi állapotához képest radikálisan eltérőnek a keresése tényleg sokakat motivál, éppen ezért mondhatnánk büszkén, hogy valójában a fiatalság megszólításának kiváló eszköze mindenfajta vallási tradicionalizmus, meg azt is, hogy pont azért nem komolyan vehető, mert az ifjoncok, ha majd benő a fejük lágya, úgylis csatlakozni fognak a többséghez. Egyiket se gondolom. Nem szeretnék megrészegülni a gondolattól, hogy mennyire korszerűek vagyunk, az igazi fiatalosságot képviseljük; de azt se gondolom, hogy ez múlandó jelenség lenne. Használni kell azokat az energiákat, amelyek vannak: az idősebbek hagyományőrzését, a fiatalabbak újítási vágyát, de a legfontosabb feladatnak valamiféle szintézist tartok, amely sem nem csak a fiataloké, sem nem csak az idősebbeké, hanem egy széles társadalom tudja a magáévá tenni.

A bölcsészkarai liturgiatudománnyal kapcsolatban felmerül a kérdés: mi a helye egy egyházi tudományának a civil tudományosságban, illetve állami egyetemen?

A jelenlét legalább két okból indokolt. Az egyik praktikus, ugyanis az egyházi tudományosság, amíg igazán hatékony tudott lenni, egészen más intézményi és személyes háttérre épült. Ha megnézünk egy tablót, mondjuk egy ötven évvel ezelőttit, a teológiai karokon, azt látjuk, hogy a szerzetesek, papok száma (világszerte) a sokszorososa volt a mainak. Az egyházi társadalom megbecsültsége, társadalmi presztízse is jóval nagyobb volt. Ebből következett, hogy a tehetséges embereknek jóval nagyobb százaléka kötött ki ezen a területen, mint amennyi most. Nagyobb volt a merítés, több helyről lehetett válogatni, jobban lehetett szelektálni, és volt annyi, hogy úgy mondjam, fölösleges (a fölöslegeset úgy értem, hogy az aktív lelkipásztori munkából részben vagy egészben elvonható) ember, aki tehetséges volt, és foglalkozhatott ilyen dolgokkal. Erre épült az egész egyházi tudományosság. Vannak ennek anyagi és intézményes feltételei is, olyan kolostorok például, ahol komoly tudományos munkát végeznek. Ma jóval kevesebb a rendelkezésre álló ember, jóval kevésbé lehet őket megválogatni, és ha még a legjobbkat feltételezem is tehetségben és munkabírásban, a gyakorlati vallási élet a frontvonalba, az aktív lelkipásztori munkába elhívja éppen a legalkalmasabbakat, a legtehetségesebbeket.

Vitatkoznék azzal a nézettel, hogy a tudomány luxus, de éles helyzetben mégis úgy tűnik, mintha az lenne, és éppen ezért nem jut már rá ember. Megszűntek tanítványi láncok is, és nagyon komoly veszteség a latin nyelvűség megszűnése, hiszen Európában az egész egyházi kultúra megközelítéséhez a legalapvetőbb feltétel a biztos latin nyelvismeret. Ez körülbelül a hetvenes évekig még adott volt, amíg létezett latin nyelvű oktatás az egyházi intézményekben, illetve a latin nemzetközi nyelv volt, tehát a kulturális és nyelvi távolságok — legalábbis egyházi körökben — könnyen áthidalhatóak voltak vele. Ma még a korlátozott latin nyelvismeret is ritkaságnak számít egyházi körökben, az igazán professzionális latintudás pedig gyakorlatilag alig létezik. Ez azt jelenti, hogy azok a személyes kapacitások, amelyek az egyházi vonatkozású kulturális örökség feldolgozásához, fenntartásához szükségesek, ma inkább vannak meg a világi szférában, mint az egyháziban. De csupán azt értem ezalatt, hogy az egyházi intézmények keretei közt, illetve a klérus soraiban vannak meg kevésbé, hiszen egyébként természetes, hogy aki fontosnak tartja, hogy ezzel foglalkozzon, az általában személyesen is érintett benne, tehát nem kevésbé tartoznak az Egyházhhoz azok a személyek, akik világi környezetben foglalkoznak a dologgal.

A másik ok szellemi, tudniillik az Egyház mégiscsak egy működő intézmény, a saját aktuális állapotának, jogrendjének, fegyelmének, életmódjának megfelelően felhasználója ezeknek a tudományos eredményeknek. Ehhez képest viszont a tudomány azt igényli, hogy az ember mindenfajta gyakorlati hasznosíthatóságra való tekintet nélkül, önmagáért foglalkozzék a tárggyal, a jelenbeli alkalmazás távlata nem torzíthatja az általános érvényű megközelítést. Továbbá egy szekuláris tudományág nem zárkozhat önmagába, különösen, ha nem nagyon sokan művelik, tehát nincs egy olyan lobbija, amely által magát életben tartsa. Folyamatosan kommunikálnia kell a széles közönség felé, hogy mit csinál, illetve, hogy miért jó az, amit csinál, miért van

általános jelentősége. Ez hidat képez a zárt egyháziasság és a világi szféra között, de természetesen nem térítési eszközként működik, hanem egyszerűen arra szolgál, hogy érthetővé tegyük, miről is szól ez az egész vallásosság.

Mostanában ez különösen fontos, amikor is mindenki azt hiszi, hogy tudja, miről beszél: van egy újból fölerősödő antiklerikális retorika a társadalomban, a másik oldalon pedig egyes politikai erők szeretik az Egyház és a kereszténység támogatóiként föltüntetni magukat. Függetlenül attól, hogy ki melyikkel vagy mivel azonosul, valójában reflektálatlan jelszavakkal dobálóznak az Egyház és a kereszténység számlájára, miközben igen keveset tudnak róluk. Pedig fontos, hogy ezek megismerhetők és megérthetők legyenek. Fontosnak tartom azt is, és nem csak a kereszténységet illetően, hogy a mai közízléstől, általános életmódtól idegen hagyományos vallásosság intézményeit — legyenek ezek bármely területhez vagy valláshoz kötődők — érthetővé, szerethetővé tudjuk tenni. Ez is egy feladat, és jobban megy, ha az ember a világi szférában él, látja annak a gondolkodásmódját és problémáit, tehát egy személyben és egy intézményben egyesíteni tudja a két szempontot. Tény, hogy a sokszor akár vallásellenes vagy antiklerikális indíttatású világi tudomány is talált olyan szempontokat, eszközöket és munkamódszereket, amelyeket termékenyen lehet használni egy feldolgozottabb, reflektáltabb és sok szempontból megvilágított valóság leírásához. Ezért látom termékenynek ezt a helyzetet, és ebben járult hozzá például az elméleti vallástudomány rendszeres oktatása ahhoz, hogy több oldalról, gazdagabban lássam azt a liturgikus tárgyat, amellyel foglalkozom.

Ön az ELTE BTK-n végzett oktatói munkája mellett a Zeneakadémián is tanít, miért fontos ez, illetve milyen új perspektívákat ad?

Egyrészt ott kezdtem a pályámat. Másrészt úgy alakult, hogy Magyarországon a liturgiakutatás mostanáig elsősorban a zenetudomány keretei között zajlott. Ez főként intézményi adottságoknak volt köszönhető: voltak olyan szerzetes tudósok, akik a rendjük föloszlatása után, azaz rendjük illegalitása idején a zenetudomány területén tudtak elhelyezkedni, azt pedig, hogy a liturgikus zene egyáltalán kutatható volt, az tette lehetővé, hogy népzenenek lehetett eladni. Magyarországon a népzene támogatott kulturális terület volt a szocializmus idején is. Mivel a középpontba állított kultúra (és természetesen a zenei kultúra is) alapvetően egyházi jellegű, s nem kell különösen erőlködni, hogy az ember kimutassa a liturgia kapcsolatait a népzenevel, a népzene-kutatás keretein belül ez is szabad kutatás tárgya lehetett. Ebben vezető szerepe volt Rajeczky Benjamin ciszterci szerzetesnek, majd tanítványainak: főként Dobszay Lászlónak, Szendrei Jankának, illetve latinos részről fontos megemlíteni még Mezey Lászlót. Ők a világi tudományosság keretein belül, a zenetudományhoz kapcsolódóan végezték ezeket a kutatásokat, és ott is megvolt a gyakorlatnak, a kutatásnak és az oktatásnak ez a hármassága.

Amikor azután a rendszerváltozás ezt lehetővé tette, újraindult az Egyházzene Tanácsék, amelyik a gyakorlatban próbálta meg hasznosítani ezeknek a kutatásoknak, tudományos és művészi erőfeszítéseknek az eredményeit. Ez volt az a szellemi közeg,

amelyhez nekem is élmény volt kapcsolódní, ha nem is tanultam itt. Közös nevezőt jelentett a zenetudomány felől és a latin filológia felől érkezőknek.

Nagyon örülnék egyébként, ha hosszútávon a régészeti, művészettörténeti érdeklődés is bekapcsolható lenne ide, illetve a teológiai érdeklődés is ugyanilyen módon. Sokkal vonzóbb nekem a diszciplínának az a képe, amelyik a tárgya köré, és nem a részterületek köré szerveződik. Egy diszciplínát általában nem az határoz meg, hogy a tárgy, amivel foglalkozik, milyen, hanem, hogy mit kell tudni ahhoz, hogy foglalkozhassunk vele. Sokszor elmondjuk az ókortudományban is, hogy az orientalisztika és a klasszikus antikvitás a valóságban egymás mellett élt és egymást átjárta, de mivel nehéz nyelvek a klasszikus nyelvek meg az orientális nyelvek is, egy ember általában ezek közül túl sokat nem tud azonos színvonalon művelni, ezért kényszerű módon kettéválik a kutatás, és a dialógus nehézkes. Ugyanígy a liturgia egyetlen valóság, körülveve tárgyi emlékekkel, épületekkel, van egy zenei nyelve, van egy nyelvi nyelve: a latin, illetve annak a különféle változatai, van mögötte egy gondolati-spirituális tartalom, az intézményrendszere történeti módszerekkel közelíthető meg, és így tovább. Tehát ez egy példaszerűen interdiszciplináris terület, és nekem az a vágyam, az önképzelemben is, hogy minden kapcsolódó területen (valamennyire legalábbis) otthon legyek, de a tudományszervezés szempontjából is annak örülnék, ha olyan intézményt, kutatócsoportot sikerülne kialakítani, amely minden érintett területről összehozza a szükséges tudást.

Az csak esetleges adottság, hogy Magyarországon először a zenetudomány, illetve az egyházzene területén valósult ez meg, de ennek köszönhetően tudott az Egyházzene Tanszéken egy olyan érdeklődő közeg és egy olyan tanári kollégium összeállni, amelyben én is jól éreztem magam. Az ottani tevékenységemből lejjebb kellett adnom a közelmúltban (egyszerűen gyakorlati okokból, nem fért bele már az időmbe), de az intenzív emberi és szakmai kapcsolatot szeretném fönntartani továbbra is.

A tudományos munka, illetve az oktatói tevékenység mellett harmincöt évesen négy lány apja. Hogyan szervezi meg az életét?

Ha az ember élete nem úgy néz ki, hogy van egységnyi ideje, amelyet egységnyi dologra használ, hanem folyamatosan élet zajlik körülötte, az idejével sokkal jobban megtanul gazdálkodni. Nincs olyan, hogy van ihletem vagy nincs ihletem, akkor kell dolgozni, amikor lehet, és lesz ihletem. Tulajdonképpen a gyerekeim mellett tanultam meg gazdálkodni az idővel, tanultam meg rendszeres életet élni, és szoktam hozzá ahhoz, hogy a távlati célokkal érdemes igazán foglalkozni. Hiába zaklatnak például határidőkkel, hiába kellene ezt vagy azt az apróságot megcsinálnom, azzal foglalkozom inkább rendszeresen, aminek az eredményét talán csak két-három év múlva lehet majd látni, de az értékét tekintve fontosabb. Kell tudni szelektálni, és kell tudni intenzíven felhasználni az időt. Ezt segíti is a nagyobb család, mert a gyerek mintegy a vitalitás szimbóluma, az ő közelükben soha nem ülnek le a dolgok. A szülő ettől néha besokall, ideges lesz: „Maradjatok már csöndben, hagyjatok már békén, szeretnék egy kicsit egyedül lenni”, de az biztos, hogy az a fajta életunt leeresztés, amely, úgy hi-

szem, a bölcsészértelmiséget sokszor fenyegeti, nehezebben fér hozzá egy ilyen életmódhoz.

Az is segít nekem, hogy a családi életembe beépült az, amivel a tudományos tevékenységem foglalkozik. A gyerekeimmel együtt éneklünk, beszélünk arról, amivel foglalkozom, látják, megtanulják, természetes közegüknek fogják föl, nem egy távoli tudományos tárgynak. Ez nem olyan szakma, ami a családtól idegen, amiért el kell menni a munkahelyre, hanem átszövi az életünket. A különféle gesztusok, szokások, a liturgikus év körforgása jelen vannak a család életében is. A feleségem maga is tanult egyházzent és latinul is, tehát bizonyos területeken együtt dolgozunk. Ha nem is kifejezetten tudós alkat, de például kódexek összeolvasásában jól tudunk együttműködni, zenei dolgokban pedig támaszkodhatok is rá. Szerencsére a mi esetünkben a család és a szakma nem egymás ellen küzd, hanem a szakmai tevékenység is olyan felület, ahol együtt tudunk lenni, közös tapasztalatokat tudunk szerezni. Fontosnak tartom, hogy ha írok valamit, azt a feleségem is elolvassa, mert így legalább egy biztos olvasóm mindenképp van, és nem a közömbös úrbe lövöm ki a szellemi tartalmakat. Így persze ő sem érzi azt, hogy egy idegen, féltékenységre okot adó világban mozgok, amikor éppen nem vagyok családi körben.

Most a második feleségemmel élek, az első feleségem váratlanul, fiatalon halt meg. A latin szakon ismertük meg egymást, és vele is megvolt ez a kettős kapcsolat.

Nyilván nagyon nehéz lenne, ha a munka és a család két teljesen elkülönült front lenne, bár nem mondhatom, hogy néha nem kísérti meg az embert az ellenkező gondolat, különösen ha úgy él, hogy az idejével nagymértékben rendelkezik. Akinek be kell mennie reggel nyolcra a gyárba, és ott kell lennie délután négyig minden hétköznap, annál ez nyilván nem merül fel így. Megvannak persze a veszélyei annak a munkarendnek is, hiszen sokszor tapasztaljuk, hogy a munkahelyen töltött idő nem azonos a munkaidővel, mert talán bent vagyok és aláírom a jelenléti ívet, de valójában megittam három kávé, elbeszélgettem a munkatársakkal, majd elmentem ebédszünetre, és ebből nagy munka sose lesz, csak növelem az intézmény rezsiköltségét. Nekem sokkal nagyobb a saját felelősségem abban, hogy a mások által nem ellenőrzött időmet mire használom, és ha ebben a családom nem támogatna, nem tudnék dolgozni. Ez nem elsősorban, illetve nemcsak fizikai támogatás, hanem erkölcsi támogatás is: ők fontosnak tartják-e azt, amit csinálok, tehát számít-e annyit, hogy megírtam egy fejezetet, mint ha füvet nyírtam. Ha számít, és bátorító közeg vesz körül, én is sokkal többet tudok beletenni egyik vagy másik feladatomba. Zárszónak szánom, hogy folyton arról beszéltem: a vallásos kultúra, amelyet kutatok és élni igyekszem, totális jelenség, nincs benne külön család és szakma, gondolat és praxis, semmi ilyesmi. Ezért csak akkor tudom jól csinálni, ha nem áll ellentétben a magánéletemmel, hanem szimbiózisban van vele.

2013. április 26.